

Kerekasztalvita a fonológia helyzetéről

2007. november 6-án a Magyar Nyelvtudományi Társaság kerekasztalvitát rendezett Budapesten az ELTE Magyar nyelvészeti könyvtárában. A vitán Péter Mihály elnökölt, a résztvevők Szépe György, Szende Tamás, Siptár Péter, Rebrus Péter és Szigetvári Péter voltak. (A meghívottak között szerepelt még Szépe Judit is, aki azonban egy másik tudományos ülésen tartott előadása miatt nem tudott jelen lenni.) A rendezvényt Juhász Dezső főtktár nyitotta meg, aki üdvözlő szavai után szólt az előzményekről és a Társaság tudományos szándékairól. Elmondta, hogy a kerekasztal-megbeszélést közel egy éves előkészítés előzte meg. Utalt arra, hogy a Nyelvtudományi Társaság választmánya 2006 őszén egy a szakosztályelnökök és -titkárok részvételével tartott értekezlet után tervbe vette a Társaság szervezeti és tudományos életének továbbfejlesztését. Ennek részeként javasolta többek között a felolvasó üléseken kívül a különböző helyszíneken tartandó kisebb szimpóziumok és kerekasztal-beszélgetések kezdeményezését. Ezek az alkalmak lehetőleg nagyobb érdeklődésre számot tartó tudományos témákat járnának körül a kiválasztott kutatási területek elismert szakembereinek közreműködésével.

Ekkor érkezett a Magyar Nyelv szerkesztőségébe egy olyan három szerzős kézirat, amely témája és vitaindító jellege révén arra is alkalmasnak tűnt, hogy egy kerekasztal-eszmezsere kiindulópontja legyen (SZÉPE GYÖRGY – SZENDE TAMÁS – SZÉPE JUDIT, Mire jó, és milyen a „jó” fonológia?). Így a kézirat lektorálásával és szerkesztésével egyidejűleg megtörtént a szerzők felkérése a nyilvános vitára, majd az igenlő válasz után megkezdődött a vitapartnerek megkeresése is. (Itt is megköszönjük Siptár Péter hatékony segítségnyújtását.) A vitacikk a Magyar Nyelv 2007/2. számában jelent meg (137–49), illetőleg felkerült a folyóirat honlapjára is (www.c3.hu/~magyarnyelv/07-2/sz-sz-sz.pdf), az ősz elején pedig sikerült a vitapartnerek személyében és az időpontban is megállapodni. Siptár Péter mellett kollégái, Szigetvári Péter és Rebrus Péter vállalkoztak a beszélgetésre.

A vitán minden felkért résztvevő véleményét nyilvánította, majd a közönség is bekapcsolódott az eszmezserebe. Szende Tamás a Magyar Nyelvben megjelent tanulmány kiegészítésül egy sokszorosított vázlatot is kiosztott. A vitaindító dokumentumok száma ezzel tulajdonképpen kettőre emelkedett. A nagy érdeklődés mellett és a közönség aktív közreműködésével lezajlott kerekasztal-beszélgetés után Juhász Dezső a Magyar Nyelv szerkesztősége nevében megkérte a résztvevőket, hogy álláspontjuk tömör összefoglalását írásban is juttassák el a folyóirathoz. A Szépe György – Szende Tamás – Szépe Judit szerzőhármas nevében Szende Tamás készített összefoglalót, amelyet a szerkesztőség elküldött a vitapartnereknek. Mivel a vitában fontos szerephez jutott a fonetikai alapozású fonológia, Szigetvári Péter és Rebrus Péter a válaszuk megfogalmazásába bevonták a korábban többször hivatkozott Kiss Zoltánt is. A cikk megírását Siptár Péter tanácsaival és megjegyzéseivel segítette. (Az ő neve helyett tehát Kiss Zoltán áll a másik két szerző mellett.)

Alább közreadjuk a két összefoglalót. A második helyen közölt reflexiókban (Jó fonológiák) a szerzők az egyszerűség kedvéért Szende Tamásra hivatkozva,

minegy öt idézve mondják el véleményüket, de itt is megjegyezzük, hogy az első összefoglalás is kollektív, egyeztetett álláspontot jelenít meg.

A SZERK.

Hol tartunk most, merre tovább?*

Fonológiánk ma, negyedszázados távlatban

1. „Az a hatalmas fejlődés, amelyet a fonológia a XX. század utolsó harmadában ... megtett, eredményeivel és hiányhelyeivel váltást érlel.” Ez a gondolat ihlette helyzetfelmérésünket, amelyben igyekeztünk ma érvényes fonológiai világszemléletünk elvi és gyakorlati problémáit felmutatni, hogy azután lehetséges útirányokra is rámutassunk. A „Fonoszeánsz” lehetőséget adott főként az előbbiekre élesebb megvilágítására. Csak a honunkban járatos praxisra korlátoztuk a figyelmünket, persze általánosabb vonatkozásokat is érintve. A körkép az alábbi pontokat érintette.

1. Új módszerekkel kiteljesített szabályleírásaink nem tudják elég életközeli visszaadni a fonológiai történéseket.

a) Az asszimiláció eseményeinek képletekbe foglalása szegmentális elemek felhasználásával (mondjuk a *szánkó* szóra vonatkoztatva) az érintett elemek egymásutánosságát mutatja, holott itt valójában egymásra hatásról van szó: *k*-nak már eleve ott kell lennie *n* megjelenésekor a folyamatban. Az érintett elemek tehát nem szekvenciálisan, hanem egymásba rendezettek.

b) A szabály bináris jegyek használatával nem fejezi ki, hogy az érintett szegmentum jegyállománya milyen szerkezeti képet ad; ez fontos lenne, mert egyes jegyek nem következetesen jelennek meg, míg mások mindig egy alapalak teljes realizációiban; az összetevők eltérő élességgel (kifejtettségben) vannak képviselve.

c) Az asszimiláció nem mindig megy végbe, a kiemelt helyeken elmaradhat.

Mindenesetre a szabályleírásokkal jól elnavigálunk, mint az ókori hajós, aki a csillagok állása alapján bemérte helyzetét, abban a meggyőződésben, hogy a Nap forog a Föld körül.

2. A CV-fonológiák alkalmazási sémájában következetlenségekre találunk.

a) A szegmentumok sorozatának tengelyén felvett fülkék (slot) azonos méretű, zárt fiókok. A jegymozgósítások – a jegyek artikulációs–akusztikai alkatának megfelelően – viszont eltérő számú fülkére terjedhetnek ki; a fülkék válaszfalai csakis permeábilisek lehetnek. Másfelől,

b) két fülke szerepel a leírásban ott, ahol egy fülke van, például hosszú magánhangzók esetében, és még zavaróbb ez az affrikátáknál.

3. Az autoszegmentális „fonológia” alapvető pontokon téveszt.

a) A nyelvi funkció (a fonematikus érték) teljes mellőzését tapasztaljuk, amit a szegmentum ↔ absztrakt entitás kölcsönös leképezési reláció figyelmen kívül ha-

*Az alapul szolgáló vitacikk társszerzői a megbeszélésen is szimbiotikus egységben gondolkodtak, így nem tűnt indokoltnak hozzászólásaik személy szerinti bontása. Az összefoglalóban idézett munkák bibliográfiai adatait az eredeti tanulmány hivatkozásjegyzéke tartalmazza. – A SZERZŐK.

gyása okoz (vö. továbbá ismét a CV-fonológiákról mondottakat). Ebben a keretben az olyan szótagok, mint a *csúcs(-)*, ellentmondásos ábrázolást eredményeznek, mert ha az affrikátákat szétbontva, két egységként jelenítjük meg, akkor ez az ellenkezőjét fogja tükrözni a szótag természetes hangzósági szimmetriájának.

b) Dicséretes a törekvés a szegmentális és a szuprasegmentális szint egységes képletbe foglalására, de ebben a modellben a hangsúly egyetlen szegmentumhoz kötődik, holott az szótag nagyságrendű.

c) Következetlenség van a szegmentumok fonematikus értékének minősítésében: a glottiszár az arabban fonematikus, de ugyanott az autoszegmentális elemzés a szókezdetre (hangindításra) is ugyanannak tünteti fel, mint a /qr?/ gyök derivátumainak fonematikus helyein.

4. A kormányzásfonológia (a Phonologia Szigetváriana alapján) kiindulása önkényes módszertani elemeket tartalmaz, például:

a) „az emberi nyelvek hangváza kivétel nélkül C és V pontokból áll”. (Az axióma nosztratikus lélekre vall.) Mássalhangzós szóhatárra ez általános formában nem állítható. Ugyanis van, amikor állítható (ilyen az eredeti *dvor* és a mai *udvar* történeti viszonyban, illetve a *könyű*, *könny*, *könyv* mint hangalakok vagy Arany Hamlet-fordításában az *enyő* ’enyv’ megfelelései tekintetében). Másfelől, ha szótagelemzési kényszerhelyezeteinkben *st/szt*-t egyneműsített kódának kell vennünk (mint TÖRKENCZY MIKLÓS ajánlja, és l. még az *s/sz* extraszillabikus értelmezését), akkor vagy nem tételezhetünk fel a *statisztika*, a *skála* vagy a *halaszt* szóhatárhelyeire semmiféle magánhangzót, vagy *s*, illetve *sz* és *t* közé is magánhangzót kell posztulálnunk.

b) „...az elmélet szempontjából nem számítanak hosszú magánhangzónak *á* és *é*...” Lehet, hogy az elmélet szempontjából nem, de a magyar nyelvben igen.

c) A kifejezésmód magas absztrakciós szintet tükröz. Ebben a műfajban több mint zavaró nem éppen egyértelmű szóképek használata, mint „sírok” és „elhantolás”, „legpörébb mássalhangzó”. (Félő, hogy gyakran azért használunk metaforákat, mert még nem látunk elég mélyre, amint ez sajnos másokkal is előfordul.)

5. Az optimalitáselmélet elméleti alapvetésének forráshelye a sejtések birodalma, így – érthető módon – jöbi kérdések merülnek föl.

a) Nincs megadva, mi az „optimális”, a „minimális”, azaz a jólformáltsági feltételek legfeljebb gyakorisági eloszlás alapján valószínűsíthetők. Honnan erednek tehát a „korlátozások”, amelyek megszorítják a „lehetségest”? Milyen elven működik az a kiértékelő egység, az „evaluátor”, amely megszabja, mi jelenhet meg ténylegesen a közlésben a „generátor” által kínált választékból?

b) Valóban csak fonológiai szabályok konspirációjáról van szó, amikor a végleges realizálható alakhoz eljutunk? Akkor miért lehetséges *teltett* és *telt*, *lásson* és *tátson* egyidejűleg; miért lett a szabályos és történetileg adatolt *tásson* szóalakból *tátson*?

c) Manapság gyakorolt fonológiai felfogásunk gyengéjét kell látnunk abban is, hogy nemcsak entitásainkat, hanem egyébként meggyőző megállapításainkat is fonetikailag lazán kezeljük. Jellemzően: a szótag leírásában az „optimális” fogalmának értelmezése valóban találkozik a valósággal (a szonoritási ívben), de ott is csak akusztikai ismérvvvel, artikulációs és percpációs adottságokkal nem.

6. BÁRKÁNYI ZSUZSANNA és KISS ZOLTÁN [v]-je (mint Musterbeispiel). – Ha a fonetikai szempontokat állítjuk előtérbe, hajlamosak vagyunk megfelekedezni a fonológiai konzekvenciákról. BÁRKÁNYI és KISS például mintaszerű beszédakusztikai elemzést ad, széles fonotaktikai háttérrel. Mégis, eljárásuk tükrözi egyben a magyarországi hangtani kutatások skizofréniáját: a megközelítés vagy fonetikai alapú, vagy fonológiai. Vizsgálatuk fényt derít a [v] hangzóságmértékének eloszlására az eltérő fonotaktikai pozíciókban. Ezzel azonban egyszersemind fontos fonológiai kérdés vetődik fel, nevezetesen a /v/ rendszerhelyére vonatkozóan: VAGO a magyar /v/-t szonoránsnak teszi fel, míg más rendszerösszefüggések obsztruensnek mutatják. A [v] megjelenései az utóbbit erősítik meg, de a kérdés továbbgondolása arra utal, hogy – történeti vonatkozások figyelembevételével – a mai /v/ morfológiai viselkedése /v/ csecsemőkori bilabiális approximáns voltának öröksége (ezért láthat benne ma is szonoráns VAGO).

2. Bár szűkebb terjedelemben, de a megbeszélés érintette azokat a javaslatokat is, amelyeket a vitacikk szerzői fölvetettek. Ezek a következők voltak.

1. A vizsgálati anyag bővítése, a közérthetőség és az oktathatóság szempontjai: a) A szegmentális fonológiai elemzéshez is szélesebb jelenségkörrel számoljunk a közlés műfaja, szociolingvisztikai jellemzői stb. szerint. b) Elemzéseinket az egészrész összefüggésében hajtsuk végre, tág kontextusukban fogva fel a jelenségeket. c) Fejezzük ki magunkat olyan terminusokban, amelyek lehetővé teszik az eredmények széles körű felhasználását, nem utolsósorban az oktatás feladatkörében is.

2. Szorosabb értelemben vett procedurális megközelítés a kutatásban. – Ennek a desideriumnak a jelzését a társszerzők egyikének idézetével jeleztük: „Szende (Alapalak és lazítási folyamatok. *Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes* 22. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1997: 153–163) Globális Programozás Elve (eredetileg: *Global Programming Principle*, a továbbiakban GPP) alapján feltehető a lexikonbeli fonológiai reprezentációban (FR) foglalt információk előhívásának két, egymásra épülő műveleti szintje: (1) a globális előhívás szintje (GE), amelyben a fonológiai programozás az FR által tartalmazott információk közül a szótagszámot, a szóhatárokat, a hangsúlymintákat, a fonotaktikai elrendezést hívja elő, illetőleg a felhasználandó megkülönböztető jegyeket, amelyeknek sorrendezéséről azonban csak kitüntetett pozíciókra (a szóhatárokon lévő szótagokra) vonatkozóan hív elő információkat; (2) a finomprogramozás szintje (FP), ahol a programozás a globális előhívás által a lexikai egység egészére egyszerre aktivizált jegyek tagolási pozíciónkénti rendezésére vonatkozó információkat hívja elő: a nem kitüntetett pozíciók itt kapják meg teljes jegyspecifikációjukat. (1) bemenetét képezi (2)-nek, (2) pedig a fonetikai kivitelezés kiindulását alkotja.”

3. A „wrong things” szerepe. – Fonológiai valóságunknak vannak olyan terepei és megnyilvánulásai, amelyek leginkább zabolátlan kocsmai jelenetre emlékeztetnek. A botlások, tévesztések, beszűkült készlethasználat mint deviáns jelenségek ősi ösztönökként szabadítják fel a közlést a transzcendens teljesség szigorú kötelmei alól, persze kényszerből. Ha az afáziás közlő a *csavarhúzó* szót kb. *csúrófátészto* ejtésben produkálja, ezzel legalább három olyan átrendezési egyszerűsítő műveletet hajt végre, amelyek igencsak megdobogtathatják az optimalitáselmélet követőjének

a szívét. Gyakorlatiasabban fogalmazva, vizsgálatuk független evidenciákkal szolgál a figyelmes és hozzáértő kutatonak. Ilyen eset például az affrikáták rendszerhelyének és alkotának (kettős természetének) megítélése: ha azt találjuk, hogy parafáziákban az affrikáta képes egyik helyen hasadással zárhang + réshang kapcsolataként két elemre bontva a szekvencia eltérő helyein felbukkanni, máskor meg azt, hogy zárhang + réshang kapcsolata nem normatív módon is affrikátává mosódik egybe, akkor ez nagyon sajátos megvilágításba helyezi a kérdést.

SZÉPE GYÖRGY – SZENDE TAMÁS – SZÉPE JUDIT

Jó fonológiák*

Válasz Szépe Györgynek, Szende Tamásnak és Szépe Juditnak

A jelen írás a kerekasztalvitán felmerült kérdésekre adott válaszaink kibővített változata. A következőkben pontról pontra vesszük SZENDE TAMÁSnak és szerzőtársainak kifogásait. (Mivel vitapartnerünk álláspontját SZENDE TAMÁS öntötte formába, ezért az alábbiakban az egyszerűség kedvéért rá hivatkozunk.)

1. a) „Az asszimiláció eseményeinek képletekbe foglalása szegmentális elemek felhasználásával (mondjuk a *szánkó* szóra vonatkoztatva) az érintett elemek egymásutánosságát mutatja, holott itt valójában egymásra hatásról van szó: *k*-nak már eleve ott kell lennie *n* megjelenésekor a folyamatban. Az érintett elemek tehát nem szekvenciálisan, hanem egymásba rendezettek.”

Amit SZENDE TAMÁS „új módszerekkel kiteljesített szabályleírásaink”-ként itt kritizál, az a hangváltozásokat egymástól elkülönülő jegykegelyeket manipuláló szabályokkal ábrázoló, a hatvanas és hetvenes években népszerű, ún. SPE-féle modell (CHOMSKY–HALLE 1968.). Javaslatának pontosan megfelel a hetvenes évek végén megerősödött autoszegmentális modell (GOLDSMITH 1976., 1990.), amelynek – mint köztudott – már voltak jóval korábbi előzményei is (pl. FIRTH 1948.). Eszerint ugyanis a hangtulajdonságok (jegyek) egymástól függetlenül mozoghatnak, az adott esetben például a *k* velaritása önmagában terjed a megelőző orrhangra, így a hangváznak két pontján értelmeződik ugyanaz a jegy, míg a többi tulajdonsága (zárság, zöngétlenség) csak a másodikon (l. pl. DURAND–SIPTÁR 1997.), vagyis az érintett két hang úgymond „egymásba rendezett”.

Valóban vannak azonban olyan hangtani jelenségek, amelyek azt mutatják, hogy nem mindig lehetséges megadni egy szekvenciára vonatkozó tulajdonság *s z e g m e n t á l i s f o r r á s á t*, vagyis azt a szegmentumpozíciót, ahol egy hasonulás esetén a szóban forgó tulajdonság a mögöttesen ábrázolva van. A fenti *nk* szekvencia esetén ez még csak-csak megtehető (pl. a *k* és a veláris nazális aszimmetrikus disztribúciója alapján), viszont egyes esetekben ez nem ilyen könnyű; és a kérdés nagyban összefügg azzal, hogy az adott nyelvre milyen (mögöttes) hangállományt tételezünk fel. Az egyik ismert példa az orosz nyelv palatális hangzóinak viselkedése:

* Cikkünk megírását SIPTÁR PÉTER megjegyzéseivel segítette.

itt a CV-szekvenciák palatalitására komplex fonotaktikai megszorítások vonatkoznak, de a palatalitást nem lehet sem a mássalhangzók, sem a magánhangzók mögöttes tulajdonságaira egységesen visszavezetni (PAPP 1979: 71 skk.). A számos megoldási kísérlet közül több elemzés egyenesen tagadja azt, hogy ilyen, a szegmentális pozícióban rögzített forrást kellene az ábrázolásokban feltételezni (ilyen holisztikus megközelítés pl. KERTÉSZ–KÁLMÁN 2007.).

b) „A szabály bináris jegyek használatával nem fejezi ki, hogy az érintett szegmentum jegyállománya milyen szerkezeti képet ad; ez fontos lenne, mert egyes jegyek nem következetesen jelennek meg, míg mások mindig egy alapalak teljes realizációiban; az összetevők eltérő élességgel (kifejtettségben) vannak képviselve.” A nyolcvanas években megfogalmazott alulszabottsági elmélet (*underspecification theory*, pl. ARCHANGELI 1984. és sokan mások) szerint mögöttesen a jegyek nem binárisak, a lexikonban csak az egyik értéküket találjuk meg (a nyolcvanas években sokat lehetett vitázni arról, hogy a jegyeknek ez a mögöttes értéke vajon egyetemleges vagy nyelvsajátos, a kérdést jól összefoglalja STERIADE 1995.). Ezt az elgondolást egyébként már CHOMSKY és HALLE is tárgyalja (1968: 400 skk.). Az ötletet végletekig az unáris jegyelméletek (függőségi fonológia: ANDERSON–EWEN 1987.), kormányzásfonológia (HARRIS–LINDSEY 1995.) viszik: ezekben a felszíni ábrázolatokban is egyértékű jegyek szerepelnek. Egy hangtulajdonság (pl. a zöngéesség) az ábrázolatban vagy jelen van – ekkor az adott hang zöngés –, vagy nincs, ekkor viszont zöngétlen. Vagyis amit SZENDE TAMÁS bírál, az ismét egy már régen meghaladott elgondolás.

2. „A CV-fonológiák alkalmazási sémájában következtelenségekre találunk.

a) A szegmentumok sorozatának tengelyén felvett fülkék (*slot*) azonos méretű, zárt fiókok. A jegymozgósítások – a jegyek artikulációs–akusztikai alkatának megfelelően – viszont eltérő számú fülkére terjedhetnek ki; a fülkék válaszfalai csakis permeábilisek lehetnek. Másfelől,

b) két fülke szerepel a leírásban ott, ahol egy fülke van, például hosszú magánhangzók esetében, és még zavaróbb ez az affrikátáknál.”

Kezdjük egy kategorizálási kérdéssel: SZENDE TAMÁS „CV-fonológiákról” beszél, de amiről szó van, az az autoszegmentális keret jellemzője. Minthogy a mindenfajta CV-fonológiák is az autoszegmentális modell képviselői, így éppenséggel rájuk is elmondhatók ezek az elemzési módszerek, a csoportba sorolás akkor is félrevezető. SZENDE TAMÁS azonban félreérti a hangváz pontjainak a szerepét is: azok nem fülkék, hanem a jegyek szinkronizálását végzik. Az egy ponthoz kapcsolt jegyek azonos időben ejtődnek. Ráadásul a fülkék semmi esetre sem zártak (bármit is értsünk ezen): az egész autoszegmentális keretnek csak akkor van értelme, ha előfordulhat, hogy egy jegy egyszerre több ponton, illetve egy ponton egyszerre több jegy értelmeződjön. Tehát éppen az igazolja az autoszegmentális fonológiát, amit SZENDE TAMÁS kifogásként hoz fel ellene.

Hogy hány fülke van egy hosszú magánhangzó ábrázolatában, az nem empirikus kérdés: azt, hogy a hosszú magánhangzók esetében egy „fülke” van a leírásban, érvekkel kell igazolni, nem elég egyszerűen kijelenteni. Különösen szükséges ez annak fényében, hogy az ellenkezőjére (hogy tudniillik miért előnyös két ponthoz tartozónak venni a kontrasztíve hosszú hangokat) számtalan elemzést tartalmaz a

szakirodalom. Az affrikátákat az autoszegmentális elemzések nem szokták két-pontúnak ábrázolni, hiszen akkor mássalhangzó-kapcsolatról (vagy hosszú affrikátáról) volna szó. Az affrikáták e g y i k ábrázolási módja az, hogy egy ponthoz egyszerre két hang tartozik (az egy zár- és egy réshang alkotta kontúrszegmentum), ez azonban nem következik az elméletből, sőt számtalan jelenség ennek ellentmond (l. pl. KENSTOWICZ 1994: 499 skk.). Ennek megfelelően nem kontúr ábrázolást javasol JAKOBSON–FANT–HALLE (1952.) és LAZICZIUS (1963.), egy unáris jegyes keretben pedig például SZIGETVÁRI (1997.).

SZENDE TAMÁS kérdései azonban a modern fonológiának egy fontos előfeltevéseire kérdeznak rá, nevezetesen a d i s z k r é t (algebrai) ábrázolások használhatóságára. Ismert tény, hogy a (fizikailag) megfigyelhető nyelvi jelenségek f o l y t o n n o s a k, legalább három szempontból: a) az időbeli szerveződés, b) a vizsgált elemek minőségi tulajdonságai (kategorizáció) és c) az azonos/hasonló egységek visszatérésének frekvenciája alapján. Az alsóbb nyelvi szinteket vizsgálva a fentiek folytonos volta alatt a következőket kell érteni: a) az egyes szegmentumok, illetve b) minőségek elhatárolása gyakran nem egyértelmű (gondoljunk csak a hangoknál megfigyelhető formánsátmenetek folyamatosságára, illetve a különböző hangminőségek életlen határaitra pl. magánhangzók esetén), valamint c) a részek gyakorisága is jelentősen különbözhet (a használati (token-)gyakoriság például folytonos hatványeloszlással közelíthető, l. ZIPF 1949.). A modern nyelvészet – és ezen belül a fonológia – modelljei azonban alapvetően diszkrét, azaz az ábrázolásokban a különbségeket és az azonosságokat véges számú, élesen elkülönülő alapelem (és ezek diszkrét kapcsolatai) fejezik ki: a) az idői viszonyokat homogén diszkrét egységek – általában „fűlkék” – ábrázolják; b) a minőségi különbségek megragadására a kisszámú egy-, vagy kétértékű jegyek nyalábjait használják; és c) a gyakorisági adatok a legtöbb modellben egyáltalán nincsenek is kifejezve. Ismeretes, hogy a nem teljesen triviális folytonos folyamatoknak diszkrét modellre való leképezése sokféleképpen lehetséges, és ez minden esetben információvesztéssel jár. A kérdés ezek után az, hogy a n y e l v é s z e t i l e g r e l e v á n s információk a diszkrét modellekben mekkora mértékben maradnak meg. Más szavakkal: a l é t e z ő diszkrét reprezentációk képesek-e minden olyan információt kódolni, amely a nyelvi mintázatokban releváns; vagy általában: az algebrai modellek egyáltalán p o t e n c i á l i s a n képesek-e erre. Az első kérdésre a válasz a jelek szerint nemleges: a folytonos nyelvi jelenségek egy része igenis releváns a nyelvi mintázatokban (a nyelv folytonos idői és kategoriális dimenziói a létező fonológiai elméletekben meglehetősen alulreprezentáltak, a gyakoriság szerepe a fonológiai jelenségekben pedig már bizonyítottan tekinthető, l. pl. BYBEE 2001.). A mai fonológiai kutatások nem elhanyagolható része pontosan ezeknek a jelenségeknek az elméletbe való integrálását tűzi ki célul. A második kérdésre a választ viszont csak az elméleti nyelvészet (esetünkben a fonológia) további fejlődése hozhatja meg.

3. „Az autoszegmentális »fonológia« alapvető pontokon téveszt.

a) A nyelvi funkció (a fonematikus érték) teljes mellőzését tapasztaljuk, amit a szegmentum ↔ absztrakt entitás kölcsönös leképezési reláció figyelmen kívül hagyása okoz (vö. továbbá ismét a CV-fonológiákról mondottakat). Ebben a keretben az olyan szótagok, mint a *csúcs(-)*, ellentmondásos ábrázolást eredményeznek, mert

ha az affrikátákat szétbontva, két egységként jelenítjük meg, akkor ez az ellenkező-jét fogja tükrözni a szótag természetes hangzóssági szimmetriájának.”

Ugyan az autoszegmentális fonológia (vajon miért az idézőjelek?) kerüli a *fonéma* terminus használatát, ebben nem különbözik a hagyományos, CHOMSKY–HALLE-féle generatív elmélettől. A fonémikus elemzés ellentmondásosságára azonban jóval korábban rámutatott már például HALLE (1959.). Ettől függetlenül természetesen fontos szempont mindeme elméletekben az, hogy mely hangok alkotnak kontrasztot mely hangokkal, milyen környezetekben. Ha tetszik, ezeket a hangokat nevezhetjük éppen fonémáknak is, de éppen a SZENDE TAMÁS által példának felhozott „egy-másba rendezett” hangcsoportok esetében bajba kerülünk (az angol *sink* veláris orrhangja vajon fonéma-e?).

A szótag hangzóssági szimmetriájának csak akkor mond ellent egy, a végén affrikátát tartalmazó szótag, ha egyrészt kontúrszegmentumnak tételezzük fel ezeket – ami, láttuk, nem magától értetődő –, másrészt a hangzósságot a gyökércsomópontok szintjén vizsgáljuk – ennek sem kell feltétlenül így lennie, hiszen gyakoribb, hogy a hangváz pontjainak a szintjén nézzük a hangzósságot, amely esetben a *csúcs* hangzóssági görbéje nem fog különbözni a *púp*-étől.

b) „Dicséretes a törekvés a szegmentális és a szuprasegmentális szint egységes képletbe foglalására, de ebben a modellben a hangsúly egyetlen szegmentumhoz kötődik, holott az szótag nagyságrendű.”

Az autoszegmentális fonológia nem mond semmit arról, hogy a hangsúly és a hanglejtés hová kapcsolódik. Az autoszegmentális keretet alkalmazó metrikus elméletekben pedig általában a szuprasegmentális szintek felsőbb régiókban található szótagcsomópontokhoz rendelődik a hangsúly. (Szemben a hagyományos generatív elmélettel, ahol a [+hangsúly] jegyet csak egy adott jegymátrixban, mégpedig a hangsúlyos magánhangzóban lehetett szerepeltetni.) Másfelől viszont a hanglejtés, de egyes nyelvekben a hangsúly is (pl. ógörög, l. SCHEER–SZIGETVÁRI 2005.) a szótagcsomópontnál lejjebbi szint, a mora vagy a magánhangzó saját tulajdonsága. Vagyis SZENDE TAMÁS kritikája nemcsak hogy leperreg az autoszegmentális keretről, de még az is előfordulhat, hogy a benne foglalt előfeltevés is hamisnak bizonyul.

c) „Következetlenség van a szegmentumok fonematikus értékének minősítésében: a glottiszár az arabban fonematikus, de ugyanott az autoszegmentális elemzés a szókezdetre (hangindításra) is ugyanannak tünteti fel, mint a /qr?/ gyök derivátumainak fonematikus helyein.”

Ez tulajdonképpen a 3. a) kifogás ismétlése. Az arab szókezdő glottiszár megjelenése megjósolható, míg másutt ez a hang az adott szótó lexikális tulajdonsága. De ez valóban azt jelentené, hogy máshogyan kell kezelni? Itt SZENDE TAMÁS szintén egy fontos általános kérdést feszeget (vagy legalábbis lehet úgy is érteni a szavait): vajon az allofonikus viszonyoknak a reprezentációkban mi a státuszuk? Ugyanúgy kell (lehet)-e ábrázolni egy allofónt, mint egy (az adott nyelvben) kontrasztot hordozó szegmentumot? A fonológiai szakirodalom ebben nem következetes, gyakran nem mondja ki, hogy nem csak a kontrasztív tulajdonságok szerepelnek a reprezentációkban (de úgy tesz, mintha strukturalistaként még mindig ezt

gondolná) – és ettől független kérdés az, hogy a fonéma az adott elméletben alapfogalom-e vagy pedig levezetett fogalom.

4. a) „az emberi nyelvek hangváza kivétel nélkül C és V pontokból áll». (Az axióma nosztratikus lélekre vall.) Mássalhangzós szóhatárra ez általános formában nem állítható. Ugyanis van, amikor állítható (ilyen az eredeti *dvor* és a mai *udvar* történeti viszonyában, ill. a *könyű*, *könny*, *könyv* mint hangalakok vagy Arany Hamlet-fordításában az *enyő* 'enyv' megfelelései tekintetében). Másfelől, ha szótag-elemzési kényszerhelyzeteinkben *st/szt*-t egyneműsített kódának kell vennünk (mint TÖRKENCZY MIKLÓS ajánlja, és l. még az *s/sz* extraszillabikus értelmezését), akkor vagy nem tételezhetünk fel a *statisztika*, a *skála* vagy a *halaszt* szóhatárhelyeire semmiféle magánhangzót, vagy *s*, illetve *sz* és *t* közé is magánhangzót kell posztulálnunk.”

SZENDE TAMÁS pontatlanul idéz, az eredeti mondat így hangzik „az emberi nyelvek hangváza kivétel nélkül [...] szigorúan váltakozó C és V pontokból áll” (SZIGETVÁRI 2001: 50, kiemelés tőlünk). A hibásan idézett axióma tudniillik igaz MCCARTHY (1981.) vagy CLEMENTS–KEYSER (1983.) hangvázaira is. Ami a szigorú CV vagy VC elmélet hangvázait az előbbiektől megkülönbözteti, az éppen a kihagyott „szigorú váltakozás”: két, a felszínen szomszédos mássalhangzó a hangvázon sohasem lehet szomszédos. Ezt, lévén elméleti állítás, nem lehet néhány példaszó említésével cáfolni, a cáfolathoz valami elemzését kellene felmutatni az idézett példáknak, és meg kell mutatni, hogy az az elemzés elegánsabb, mint a kritizált alternatíva, illetve hogy azzal az elemzéssel több adatot lehet elemezni. A szókezdő szibiláns + mássalhangzó csoportok kezelhetetlenségét az elmélet ismertetései mindig elismerik, ezt tehát felesleges ebben a környezetben előhozni.

b) „...az elmélet szempontjából nem számítanak hosszú magánhangzónak *á* és *é*...» Lehet, hogy az elmélet szempontjából nem, de a magyar nyelvben igen.”

Az idézett mondat valójában így hangzik: „ennek a jelenségnek [ti. a zárt-szótagbeli rövidülésnek] a szempontjából nem számítanak hosszú magánhangzónak a nem felső nyelvvállású *á* és *é* hangok, ezek ugyanis korlátozás nélkül bukkanhatnak fel mássalhangzó-kapcsolatok előtt (pl. *vándor*, *némber*, *ámbra*).” Majd következik egy ehhez csatlakozó lábjegyzet, mely szerint „Nem állíthatjuk róluk mégsem, hogy rövidek [...], mert másutt a többi rövid magánhangzótól eltérően viselkednek” (SZIGETVÁRI 2001: 69). Tehát SZENDE TAMÁS hanyagul, pontos forrásmegjelölés nélkül idéz, ráadásul úgy, hogy a szövegösszefüggésből kiragad egy mondatot, figyelmen kívül hagyva a hozzá tartozó lábjegyzetet. Az *á* és *é* hosszúságának megkérdőjelezhetőségéről ír TÖRKENCZY (1994.), POLGÁRDI (1997., 2002.) és SIPTÁR–TÖRKENCZY (2000.).

c) „A kifejezésmód magas absztrakciós szintet tükröz. Ebben a műfajban több mint zavaró nem éppen egyértelmű szóképek használata, mint »sírok« és »elhantolás«, »legpörébb mássalhangzó«. (Félő, hogy gyakran azért használunk metaforákat, mert még nem látunk elég mélyre, amint ez sajnos másokkal is előfordul.)”

Itt SZENDE TAMÁS már nemcsak a „Szabálytalan fonológiá”-t idézi, hanem SZIGETVÁRI doktori értekezésének magyar nyelvű téziseit is, hiszen a „sír” csak az utóbbiban fordul elő (az „elhantolás” történetesen sehol nem fordul elő). Ugyanak-

kor érthetetlen, miért gondolja, hogy „nem éppen egyértelmű”, hogy mire utalnak, hiszen mindkét írásban megtalálható a kifejezések meghatározása. A „Szabálytalan fonológia”-ban az ott „süllyesztő”-ként emlegetett „sír” meghatározása például az 59. lapon. Hogy a glottiszszár miért a „legpörébb” mássalhangzó, az is kiderül a 71. lapon: ennek se képzési helye, se gégefő-tulajdonságai nincsenek, egyetlen kontrasztív jegye a mássalhangzósága.

5. a) SZENDE TAMÁS ezt írja az optimalitáselméletről: „Nincs megadva, mi az »optimális«, a »minimális«, azaz a jólformáltsági feltételek legfeljebb gyakorisági eloszlás alapján valószínűsíthetők.”

Az optimalitáselmélet (*optimality theory*, OT) szakirodalmában ezek a kifejezések – pontosabban az optimális jelölt (*optimal candidate*), illetve a minimális sérítés (*minimal violation*) fogalmai – explicit módon definiálva vannak (l. pl. PRINCE–SMOLENSKY 1993.); ezeket a fogalmakat – ahogyan a szakirodalmi terminológiáknál ez szokásos – a köznyelvinél szűkebb értelemben használják. Ebben a keretben az optimális jelölt az, amelyet a jelöltek (az alakok) adott halmazából a megszorítások egy adott rangsorolása mellett a megadott algoritmus kiválaszt; a kiválasztott alak a megszorításokat minimálisan sérti (ez a kiválasztási módszer az elmélet egyik alapköve, amint azt az elméletet röviden bemutató REBRUS 2001. is leírja).

Nem teljesen világos, hogy a gyakoriság és a jólformáltság kapcsolata hogyan jön ide. A gyakorisági eloszlás fontos lehet a nyelvi elemzésben, de az eredeti (klasszikus) OT repertoárjából hiányzik – az egy klasszikus algebrai modell (l. MCCARTHY 2007.). A szóban forgó elmülethez kétféle módon mégis kapcsolható: vagy a nyelvi adatok gyakorisági jelenségeinek OT-modellben való leírása révén, vagy mint az OT-nek egy gyakorisági modellben való (számítógépes) implementációja. Ilyen sztochasztikus OT-modellek valóban születtek (l. pl. HAYES 2000., BÍRÓ 2006., a magyarról HAYES–CZIRÁKY LONDE 2006.), de ez a nagy számú optimalitáselméleti modellvariánsoknak csak egy kisebb része.

Ezután a szerző így folytatja: „Honnan erednek tehát a »korlátozások«, amelyek megszorítják a »lehetségest«? Milyen elven működik az »evaluátor«, mint a »generátor« rendőre?”

Előljáróban el kell mondanunk, hogy az OT nem e g y e t l e n nyelvészeti modell: a klasszikus OT 90-es években való megszületésekor egy generatív morfofonológiai elmélet volt. Mára az OT-variánsok megszorodásával szinte már nem is beszélhetünk egységes elmületről: a prozódiai (szótagszerkezeti) vizsgálódásoktól kezdve felöleli a szegmentális fonológia, a metrikus fonológia, sőt a fonetikai fonológia jelenségeit (sőt vannak szintaktikai és szemantikai variánsai is). Az OT-modellek sem egységesek: a klasszikus OT (*containment theory*) óta a technikai részletek nagyban változtak, és a variánsok is megszorodtak – így ma már van korrespondenciaelmélet, kormányzásfonológiai OT, szimpátiaelmélet, optimálisparadigma-elmélet, funkcionális és sztochasztikus OT stb. Az OT nagy előnye véleményünk szerint abból fakad, hogy szinte bármilyen reprezentációs (vagy akár antirepresentacionalista) elméletet magába tud építeni, hiszen itt a hangsúly nem az ábrázolásokon, hanem az azokra vonatkozó megszorításokon („korlátokon”) és a kiértékelésen van – azaz a reprezentációkra nézve az optimalitáselmélet agnoszti-

kusnak tekinthető (a helyzet természetesen ennél kicsit bonyolultabb, hiszen a lehetséges megszorításokat meghatározza az alkalmazott reprezentáció, tehát azoktól nem teljesen független).

Ezek után nem mondhatjuk, hogy egységesen lehetne válaszolni SZENDE TAMÁS fenti kérdéseire. A klasszikus OT mint generatív elmélet formális értelemben egyfajta *d e d u k t í v r e n d s z e r* (más néven egyfajta logikai rendszer, a szó általános értelmében): közvetlenül nem célja – ahogyan általában a generatív elméleteknek sem – a megszorítások (elvek, korlátozások, paraméterek stb.) természetességének vizsgálata vagy azoknak a nyelvészetten kívüli tényezőkre való visszavezetése, redukciója. A megszorításoknak – mint a modell kiinduló axiómáinak – az eredete egyszerű *s t i p u l á c i ó*, és egy modell „jósága” alapvetően annak elméleti és empirikus *s i k e r e s s é g é n* múlik: egy modell akkor jobb, ha minél kevesebb stipulációval minél több jelenséget lehet vele leírni/elemezni – formális értelemben minél egyszerűbb a *x i ó m a h a l m a z b ó l* minél több tételt (azaz megfigyelt adatot) lehet *l e v e z e t n i*. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a (generatív) nyelvészeket nem érdekli a stipulált megszorítások természetessége, plauzibilitása – de ez általában nem döntő érv egy modell mellett vagy ellen. Konkrét példát véve: nagy vonalakban azt lehet mondani, hogy a nyelvek szótagszerkezete négy típusba tartozik a szótagkezdő és a szótagvégi mássalhangzók megjelenése alapján: a) a szótagkezdő mássalhangzó *k ö t e l e z ő* vagy fakultatív, és b) a szótagvégi mássalhangzó tiltott vagy fakultatív. Azaz tudomásunk szerint nincs olyan nyelv, ahol (a felszínen legalábbis) a szótagkezdő tiltott, vagy ahol a szótagvég (a kóda) kötelező lenne – azaz a két pozícióra más-más megszorítás vonatkozik. Ezt a legtöbb generatív fonológiai modell úgy fejezi ki, hogy a szótagszerkezet (vagy a CV-szerkezet) megfelelő pozícióhoz (vagy akár egy CV- vagy VC-szekvenciához) a fenti a) és b) megszorításokat önkényesen társítja, azaz stipulálja. Mivel ez nagyban megszorítja a lehetséges emberi nyelvek halmazát, ezért generatív értelemben ez „jó” leírása a jelenségnek, és az elmélet nem vizsgálja, hogy a fenti a) és b) megszorítások aszimmetriája (egy mássalhangzó számára miért „előnyös” pozíció a magánhangzó előtti, és miért „hátrányos” a többi pozíció) milyen akusztikai, percpiciós vagy egyéb tényezőkre vezethető vissza. És ez áll a klasszikus OT-modellekre is: az azokban feltételezett Kezdet és *Kóda megszorítások aszimmetrikus megfogalmazásukkal kezelik a jelenséget (ennek leírását magyarul l. REBRUS 2001-ben).

A nyelvészetben azonban – és itt válaszolunk az 5. c) pontra – újabban tért hódít a *f u n k c i o n a l i s t a* megközelítés, amely nem elégszik meg az ilyen általános megszorításokkal (bár a formális egzaktaságot sem szeretné feladni), hanem egyéb (általános kommunikációs vagy a fonológia esetében akusztikus, artikulációs, percpiciós) tényezőket is számba vesz. Erre jó példa BÁRKÁNYI–KISS lentebb említett elemzése: esetükben a *v* „kétarcú” viselkedésének leírásánál nem elégednek meg avval, hogy stipulálják a kétféle allofónt (ahogyan pl. SIPTÁR 1996. teszi generatív fonológiai keretben), hanem fonetikai tényezőkkal magyarázzák az allofónok megjelenésének okait. Visszatérve a szótagszerkezetre, úgy tűnik, SZENDE TAMÁS megközelítése is hasonló: „a szótag leírásában az »optimális« fogalmának értelmezése valóban találkozik a valósággal (a szonoritási ívben), de ott is csak akusztikai

ismérvvel, artikulációs és percepcióss vonatkozásokkal nem.” Bár bírálata az OT-re vonatkozik, nincs igaza: a funkcionalista OT irodalmában szép számmal találhatók artikulációs és percepcióss vonatkozások is (l. pl. STERIADE 2000.).

b) „Valóban csak a fonológiai szabályok konspirációjáról van szó [...]? Akkor miért lehetséges *telt* és *tellett*, *lásson* és *tátson*?” Ha jól értjük, itt SZENDE TAMÁS az OT-ben (is) megfogalmazott *szabálykonspiráció* jelenségére utal (KISSEBERTH 1970.). Ez a fogalom az OT előtti szabályalapú elemzések kritikájaként született, és röviden azt mondja ki, hogy gyakran egymástól függetlennek tartott szabályok „konspirálnak” ugyanazon cél (például az optimális szótagszerkezet) elérése érdekében. A *telt* és a *tellett* alakok esetében azonban nem beszélhetünk szabálykonspirációról, hiszen a múlt idő kötőhangzójának a megjelenésére a magyarban két szabály vonatkozik: magánhangzó + koronális szonoráns tövég után nincs kötőhangzó, két mássalhangzó után viszont általában van. A *ll*-re végződő tövek esetében a két „főszabály” alkalmazási feltételei egybeesnek, és ez ebben az esetben variábilissá teszi a múlt idős alakokat (vö. *állt* vs. *kellett*; erről részletesebben l. TRÓN–REBRUS 2005.). Azaz ezek a szabályok itt nem igazán konspirálnak: vagy az egyik, vagy a másik érvényesül a tőtől függően. (A helyzet ennél bonyolultabb, azon beszélők egy részénél, akik a *tellik* alakot nem használják, a *tellett* alak alternatív variánsként mégis létezik, azaz a kötőhangzós múlt idő mintegy „becsempészi” az egy *l*-re végződő *tel-* tö helyébe a máshol nem létező *tell-* tövet.) Hasonlóan a *láss* vs. *táts* alakokban az azonos fonológiai környezet nem tudja megmagyarázni a kétféle palatalizációs mintát. Ezekben az esetekben a fonológiai elemzés két dolgot tehet: vagy beismeri, hogy a fenti váltakozások valamennyire *lexikálisak*, azaz a tö alakjából nem lehet minden esetben megjósolni a toldalékolt alakokat; vagy talál olyan összefüggést, amelyet a hagyományos leírásban nem vettek számításba. Az ilyen összefüggések nem feltétlenül minden esetben definitívek; statisztikaiak, tendenciaszerűek is lehetnek: például mindkét esetben az alakok *gyakorisága* és a főszabálytól eltérő mintázat korrelál (pl. az *állt* és a *láss* mindkettő gyakori), és a *paradigmatikus* mintázatokban való részbeni hasonlóságok is számíthatnak. Az, hogy a fenti problémák megoldására optimalitáselméleti vagy más keret lesz a legalkalmasabb, a jövő fonológiai kutatásai döntenek majd el.

6. „Ha viszont a fonetikai szempontokat állítjuk előtérbe, hajlamosak vagyunk megfeledkezni a fonológiai konzekvenciákról. BÁRKÁNYI és KISS például mintaszerű beszédakusztikai elemzést ad, széles fonotaktikai háttérrel. Mégis, eljárásuk tükrözi egyben a magyarországi hangtani kutatások skizofréniáját: a megközelítés vagy fonetikai alapú, vagy fonológiai.”

A SZENDE TAMÁS által idézett BÁRKÁNYI–KISS (2006a) cikkben a szerzők „fonetikai alapú” megközelítésében a fonetikai tények részletes feltárásának célja kimondottan az, hogy a *v* hangtani viselkedését magyarázhatassák. A megközelítés *egyszerű fonológiai és fonetikai*, a fonetika feltárt tényei tehát nemcsak egyszerű illusztrációk, hanem fontos alapkövei a fonológiai elemzésnek, maga az elemzés azonban mindvégig a fonológiai konzekvenciákat tartja szem előtt, azaz alapvetően *fonológiai*. A cikk pontosan azt igyekszik megmutatni – a zöngés labiodentális réshang viselkedése kapcsán –, hogy a fonetika (illetve más „funkcionális”, „külső” tényezők) a fonológiával egy átfedő kapcsolódási teret alkotnak.

Ebben a fonológiai modellben a hangképzés és a beszédpercepció fonetikai tényezői közvetlen befolyással bírhatnak a fonológiai rendszerek alakulására (mind szinkrón, mind diakrón megközelítésben). A szerzők mellett érvelnek, hogy számos olyan területe van a hangtannak, amelyek magyarázata egyszerűbbé és pontosabbá válik, ha a fonológia közvetlenül le van horgonyozva a fonetikában.

A hivatkozott írásban a szerzők helyhiány miatt a fonetikai alapú fonológiai modell felépítését nem tudták részletezni, csak legfontosabb elemeit írták le. A cikk az akusztikus kísérletek eredményeit foglalja össze, „amelyeknek célja az volt, hogy igazolják (vagy éppenséggel cáfolják) a modell hipotéziseit és jóslatait a *v* megjelenésével (így fonológiai viselkedésével) kapcsolatban” (BÁRKÁNYI–KISS 2006a: 303). Mivel a fonológiai elemzés alapilléreit a fonetikai tényezők szolgáltatják, ezért a fonetikai kísérletek részletezése elengedhetetlen, de maga az elemzés ettől még fonológiai: pontosan azt igyekszik bemutatni, hogy a *v* viselkedése (allofóniája, a zöngésségi hasonulásban játszott szerepe, illetve eloszlása a lexikonban) és felszíni megjelenése (képzése és észlelése) egymással korrelál. Ahogy maga az idézett cikk is többször említi (l. pl. i. m. 298, 3. lj. és 312, 13. lj.), részletesebb elemzést a szerzők más írásaiban találhat az olvasó (l. pl. KISS–BÁRKÁNYI 2006.; KISS 2007.; BÁRKÁNYI–KISS megj. előtt; az elemzés különböző aspektusait számos konferencián is ismertették már a szerzők: pl. BÁRKÁNYI–KISS 2006b; 2007a, b, c).

SENDE TAMÁS BÁRKÁNYI–KISSnek (2006a) a magyar *v* konkrét elemzésével kapcsolatban a következőt is felveti: „Vizsgálatuk fényt derít a [v] hangzóságértékének eloszlására az eltérő fonotaktikai pozíciókban. Ezzel azonban egyszersmind fontos fonológiai kérdés vetődik fel, nevezetesen a /v/ rendszerhelyére vonatkozóan: VAGO a magyar /v/-t szonoránsnak teszi fel, míg más rendszerösszefüggések obsztruensnek mutatják. A [v] megjelenései az utóbbit erősítik meg, de a kérdés továbbgondolása arra utal, hogy – történeti vonatkozások □ gyelembevételével – a mai /v/ morfológiai viselkedése /v/ csecsemőkori bilabiális approximáns voltának öröksége (ezért láthat benne ma is szonoráns VAGO).” BÁRKÁNYI–KISS (2006a) egyértelmű választ ad a magyar *v* „rendszerhelyét” illetően: a *v* artikulációs célpontjai fonetikai (aerodinamikai) okokból ellentmondásos feltételeket támasztanak a képzése számára, és így azok csak fonetikailag kedvező környezetekben tarthatók fenn (elsősorban magánhangzók és zengőhangok előtt), ahol egy „kompromisszumos” (nem maximális) célpontfenntartásról beszélhetünk zöngé és zörejképzés között. Ebben az esetben egy passzívan/modálisan zöngés ún. „szűk” közelítőhang képződik, tehát a *v* e b b e n a környezetben e g y é r t e l m ű e n szonoráns (hasonló elemzést találhatunk PADGETT 2002-ben az orosz *v* viselkedésére, amely – a magyar *v*-hez hasonlóan – szintén kétarcú mind fonológiailag, mind fonetikailag). Más – fonetikai szempontból kedvezőtlen – környezetekben a cikkben részletesen tárgyalt aerodinamikai keret azt jósolja, hogy a *v* valamelyik artikulációs célpontját elveszíti. Két képzési „utat” jósol a modell: az egyikben a *v* zöngétlenné válik, de erősen zörejes/réshangos lesz, a másikban a zörej célpont vesz el, de a zöngé megmarad. A magyar az első utat választja (pl. *kedv*), míg a másik lehetőséget például a szlovák nyelvben tapasztalhatjuk (*nerv* 'ideg'), ahol a hasonló környezetben álló *v* nem réshangként, hanem közelítőhangként realizálódik. Tehát a modell empirikusan vizsgálható fonetikai tényezőkből kiindulva képes a *v* kétarcú fonológiáját –

hogy bizonyos környezetekben zengőhang (pl. nem zöngésít), máshol pedig zörejhalként viselkedik (mert pl. zöngétlenedik zöngétlen zörejhalkok előtt) – egy egységes keretben megmagyarázni úgy, hogy nem számol kivételekkel (mint például a korábbi, nem-fonetikai alapú fonológiai modellek). (BÁRKÁNYI–KISS 2006a, a magyar *v*-vel kapcsolatos akusztikus eredményeit BÖHM–OLASZY 2007. későbbi, független vizsgálatai is alátámasztják.)

A szerzők fonetikai alapú fonológiai megközelítése amúgy messze nem egyedülálló: a nemzetközi szakirodalomban *laboratóriumi* fonológiaként ismert fonológiai keretbe illeszthető, az ebben az irányzatban tevékenykedő kutatók eredményeiket már a nyolcvanas évek óta publikálják és adják elő nemzetközi konferenciákon. Részletes irodalmi áttekintésre itt most nem vállalkozhatunk, csak a legfontosabb tételeket említjük (részletes szakirodalmi áttekintés pl. KISS 2007-ben található). A fonetikai alapú funkcionalista fonológiai irodalom legismertebb tárházát nyújtják a „Papers in Laboratory Phonology” sorozat kötetei, amelyet 1990 óta jelentet meg a Cambridge University Press és a Mouton de Gruyter. Ez a sorozat a LabPhon konferenciasorozat legkiemelkedőbb előadásainak írott változatait adja közre. A legelső kötet címe is mutatja (*Between the Grammar and Physics of Speech*, KINGSTON–BECKMAN 1990.), hogy az irányzat a fonetikai eredményeket egy integrált fonetikai–fonológiai modell keretein belül kívánja elhelyezni. A jelen cikk írásáig 9 kötet jelent meg ebben a sorozatban (az utolsó: HUALDE–COLE 2007.), a LabPhon konferenciasorozat pedig 11. alkalommal kerül majd megrendezésre Wellingtonban (Új-Zéland) ez év nyarán. A fonetikai alapú fonológiai irodalom elmúlt évtizedeinek legfontosabb eredményeit – többek között – a következő áttekintő munkákban található az olvasó: LILJENCRAANTS–LINDBLOM 1972.; OHALA 1983.; HUME–JOHNSON 2001.; BLEVINS 2004.; HAYES–KIRCHNER–STERIADE 2004.; GORDON 2007.; KINGSTON 2007. A keret általános ismertségét és elterjedését mi sem mutatja jobban, mint az, hogy eredményeit már bevezető és tankönyvnek szánt munkák is ismertetik (l. pl. SILVERMAN 2006. és a hamarosan megjelenő BECKMAN–PIERRE-HUMBERT megj. előtt). A hazai szakirodalomban is találhatóunk (igaz, jóval kisebb mértékben, mint külföldön) más, laboratóriumi fonológiai keretben írt fonológiai munkákat, ide sorolható mindenképpen REBRUS–TRÓN (2002., 2003.); tény azonban, hogy a fonetikai alapú fonológiai kutatások itthon még csak pár éve indultak el.

Egyébként az a probléma, hogy a fonetika milyen helyet foglaljon el a fonológiában, már a generatív fonológiaelméletekben is fontos szerepet játszott; igaz, a klasszikus SPE-féle keretben (CHOMSKY–HALLE 1968.) a fonetika nem gyakorolhatott közvetlen hatást a nyelvi rendszerre (szerepe leginkább csak a megkülönböztető jegyek definiálásában és értelmezésében volt). E klasszikus keret határait azonban számos elméletben feszegették, a teljesség igénye nélkül emeljük ki a következőket: *artikulációs fonológia* (BROWMAN–GOLDSTEIN 1986.); *ARCHANGELI–PULLEYBLANK (1994.) grounded phonology* megközelítése; valamint a *kormányzásfonológia* elemelése (HARRIS–LINDSEY 1995.). A fonológia integrált, fonetikai alapú, funkcionalista magyarázata tehát a generatív fonológiaelméleten belül is hosszú hagyományokra tekinthet vissza.

A hivatkozott irodalom

- ANDERSON, JOHN M. – EWEN, COLIN 1987. *Principles of Dependency Phonology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ARCHANGELI, DIANA 1984. *Underspecification in Yawelmani phonology and morphology*. Doktori értekezés, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge MA.
- ARCHANGELI, DIANA – PULLEYBLANK, DOUGLAS 1994. *Grounded phonology*. The MIT Press, Cambridge MA.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN 2006a. A fonetikai célpontok összeférhetetlenségéről: a magyar *v* fonológiájának fonetikai alapú megközelítése. In: KÁLMÁN szerk. 2006: 389–97.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN 2006b. A phonetically-based approach to the phonology of [v] in Hungarian. Tenth Conference on Laboratory Phonology (LabPhon 10), Párizs, 2006. június 29–július 1.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN 2007a. A phonetically-based approach to the phonology of [v]: A case study from Hungarian and Slovak. Old World Conference in Phonology (OCP) 4. Rodosz, 2007. január 18–21.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN 2007b. Hungarian [v]: Is it voiced? 8th International Conference on the Structure of Hungarian (ICSH8). New York, 2007. május 24–26.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN 2007c. Egy zöngés zöngétlen réshang – redundancia a fonológiában. A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. Szeged, 2007. október 25–26.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA – KISS ZOLTÁN megj. előtt. A phonetically-based approach to the phonology of *v*: A case study from Hungarian and Slovak. In: FUCHS–TODA–ŽYGIS szerk. megj. előtt.
- BECKMAN, MARY E. – JANET PIERREHUMBERT szerk. megj. előtt. *A laboratory course in phonology*. Blackwell, Malden MA–Oxford.
- BÍRÓ TAMÁS 2006. *Finding the right words. Implementing Optimality Theory with simulated annealing*. Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- BLEVINS, JULIETTE 2004. *Evolutionary phonology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BÓHM TAMÁS – OLASZY GÁBOR 2007. A magyar [v] hang szerkezetének és zöreijességének fonetikai vizsgálata. *Beszédkutató 2007 konferencia*. Bp., 2007. november 15–16.
- BROWMAN, CATHERINE – GOLDSTEIN, LOUIS 1986. *Towards an Articulatory Phonology*. *Phonology* 3: 219–52.
- BYBEE, JOAN 2001. *Phonology and language use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CHOMSKY, NOAM – HALLE, MORRIS 1968. *The sound pattern of English*. Harper and Row, New York.
- CLEMENTS, GEORGE N. – KEYSER, S. JAY 1983. *CV Phonology: A generative theory of the syllable*. The MIT Press, Cambridge MA.
- COLE, JENNIFER – HUALDE, JOSÉ IGNACIO szerk. 2007. *Laboratory Phonology 9. Phonology and phonetics*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- DEKKERS, JOOST – VAN DER LEEUW, FRANK – VAN DE WEIJER, JEROEN szerk. 2000. *Optimality Theory: Phonology, Syntax, and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford.
- DURAND, JACQUES – KATAMBA, FRANCIS szerk. 1995. *Frontiers of Phonology: Atoms, structures, derivations*. Longman, Harlow.

- DURAND, JACQUES – SIPTÁR PÉTER 1997. Bevezetés a fonológiába. Osiris, Bp.
- FIRTH, J. R. 1948. Sounds and prosodies. Transactions of the Philological Society. 127–52.
- FUCHS, SUSANNE – TODA, MARTINE – ŽYGIS, MARZENA szerk. megj. előtt. Turbulences. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- FUJIMURA, OSAMU – JOSEPH, BRIAN D. – PALEK, BOHUMIL szerk. 1998. Proceedings of the 1998 Linguistics and Phonetics Conference. The Karolinum Press, Prága.
- GOLDSMITH, JOHN A. 1976. An overview of autosegmental phonology. Linguistic Analysis 2: 23–68.
- GOLDSMITH, JOHN A. 1990. Autosegmental and metrical phonology. Blackwell, Oxford–Cambridge MA.
- GOLDSMITH, JOHN A. szerk. 1995. The handbook of phonological theory. Blackwell, Cambridge MA–Oxford.
- GORDON, MATTHEW 2007. Functionalism in phonology. In: DE LACY szerk. 2007: 61–78.
- HALLE, MORRIS 1959. The sound pattern of Russian. Mouton, The Hague.
- HARRIS, JOHN – LINDSEY, GEOFF 1995. The elements of phonological representation. In: DURAND–KATAMBA szerk. 1995: 34–79.
- HAYES, BRUCE 2000. Gradient well-formedness in Optimality Theory. In: DEKKERS–VAN DER LEEUW–VAN DE WEIJER szerk. 2000: 88–120.
- HAYES, BRUCE – CZIRÁKY LONDE, ZSUZSA 2006. Stochastic phonological knowledge: The case of Hungarian vowel harmony. Phonology 23: 59–104.
- HAYES, BRUCE – KIRCHNER, ROBERT – STERIADE, DONCA szerk. 2004. Phonetically based phonology. Cambridge University Press, Cambridge.
- HUME, ELIZABETH – JOHNSON, KEITH szerk. 2001. The role of speech perception in phonology. Academic Press, New York.
- HUNYADI LÁSZLÓ szerk. 2003. Kísérleti fonetika, laboratóriumi fonológia a gyakorlatban. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- JAKOBSON, ROMAN – FANT, C. GUNNAR M. – HALLE, MORRIS 1952. Preliminaries to speech analysis. The distinctive features and their correlates. The MIT Press, Cambridge MA.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ szerk. 2006. KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére. MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta Könyvkiadó, Bp.
- KENESEI ISTVÁN – SIPTÁR PÉTER szerk. 2002. Approaches to Hungarian 8: Papers from the Budapest conference. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KENSTOWICZ, MICHAEL 1994. Phonology in generative grammar. Blackwell, Oxford–Cambridge MA.
- KERTÉSZ ZSUZSA – KÁLMÁN LÁSZLÓ 2007. Az orosz palatalizáció holisztikus keretben. 1. Morfo/Fonológiai Mókus Konferencia. Balatonszemes, 2007. szeptember 21–23.
- KIEFER FERENC szerk. 1994. Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KINGSTON, JOHN 2007. The phonetics–phonology interface. In: DE LACY szerk. 2007: 401–34.
- KINGSTON, JOHN – MARY E. BECKMAN szerk. 1990. Papers in Laboratory Phonology I: Between the grammar and the physics of speech. Cambridge University Press, Cambridge.
- KISS ZOLTÁN 2007. The phonetics–phonology interface. Allophony, assimilation and phonotactics. Doktori értekezés. ELTE, Elméleti Nyelvészet Doktori Program, Bp.
- KISS ZOLTÁN – BÁRKÁNYI ZSUZSANNA 2006. A phonetically-based approach to the phonology of [v] in Hungarian. Acta Linguistica Hungarica 53: 175–226.

- KISSEBERTH, CHARLES W. 1970. On the functional unity of phonological rules. *Linguistic Inquiry* 1: 291–306.
- DE LACY, PAUL szerk. 2007. *The Cambridge handbook of phonology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LAZICZIUS GYULA 1963². *Fonetika*. Tankönyvkiadó, Bp.
- LILJENCRAANTS, JOHAN – LINDBLOM, BJÖRN 1972. Numerical simulation and vowel quality systems: The role of perceptual contrast. *Language* 48: 839–62.
- MCCARTHY, JOHN J. 1981. A prosodic theory of nonconcatenative morphology. *Linguistic Inquiry* 12: 373–418.
- MCCARTHY, JOHN J. 2007. What is Optimality Theory? *Language and Linguistics Compass* 1/4: 260–91.
- MACNEILAGE, PETER F. szerk. 1983. *The Production of Speech*. Springer, New York.
- MALECZKI MÁRTA szerk. 2002. A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V. Szeged, 2001. szeptember 27–29. Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- OHALA, JOHN J. 1983. The origin of sound patterns in vocal tract constraints. In: MACNEILAGE szerk. 1983: 189–216.
- PADGETT, JAYE 2002. Russian voicing assimilation, final devoicing, and the problem of [v]. Kézirat. University of California, Santa Cruz (megjelenik: *Natural Language and Linguistic Theory*).
- PAPP FERENC 1979. *Könyv az orosz nyelvről*. Gondolat, Bp.
- PIÑÓN, CHRISTOPHER – SIPTÁR PÉTER szerk. 2005. *Approaches to Hungarian 9. Papers from the Düsseldorf conference*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- POLGÁRDI KRISZTINA 1997. Hungarian is strict CV. *CV Workshop*. Leiden, 1997. június 10.
- POLGÁRDI KRISZTINA 2002. Hungarian superheavy syllables and the strict CV approach. In: KENESEI ISTVÁN – SIPTÁR PÉTER szerk. 2002: 263–82.
- PRINCE, ALAN – SMOLENSKY, PAUL 1993. *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*. Technical report no. 2. Rutgers University Center for Cognitive Science. The MIT Press, Cambridge MA.
- REBRUS PÉTER 2001. Optimalitáselmélet. In: SIPTÁR szerk. 2001: 77–116.
- REBRUS PÉTER – TRÓN VIKTOR 2002. A fonotaktikai általánosításokról. Kísérlet a magyar mássalhangzó-kapcsolatok nem-reprezentációs leírására. In: MALECZKI MÁRTA szerk. 2002: 17–63.
- REBRUS PÉTER – TRÓN VIKTOR 2003. Fonetikai motiváció a fonológiai mintázatokban. In: HUNYADI LÁSZLÓ szerk. 2003: 139–64.
- SCHERER, TOBIAS – SZIGETVÁRI PÉTER 2005. Unified representations for the syllable and stress. *Phonology* 22: 37–75.
- SILVERMAN, DANIEL 2006. *A critical guide to phonology: Of sound, mind, and body (Continuum Critical Introductions to Linguistics)*. Continuum, London–New York.
- SIPTÁR PÉTER 1996. A Janus-faced Hungarian consonant. *Even Yearbook* 2: 83–96.
- SIPTÁR PÉTER szerk. 2001. *Szabálytalan fonológia*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- SIPTÁR PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2000. *The phonology of Hungarian*. Oxford University Press, Oxford.
- STERIADE, DONCA 1995. Underspecification and markedness. In: GOLDSMITH szerk. 1995: 114–74.

- STERIADE, DONCA 2000. Alternatives to syllable-based accounts of consonantal phonotactics. In: FUJIMURA–JOSEPH–PALEK szerk. 1998: 205–42.
- SZIGETVÁRI PÉTER 1997. On affricates. In B. FARKAS szerk., Proceedings of the First Symposium of Doctoral Students in Linguistics. ELTE, Elméleti Nyelvészet Tanszék, Bp. 94–105.
- SZIGETVÁRI PÉTER 2001. Szótagtalan fonológia. In: SIPTÁR szerk. 2001: 37–76.
- TÖRKENCZY MIKLÓS 1994. A szótag. In: KIEFER szerk. 1994: 273–392.
- TRÓN VIKTOR – REBRUS PÉTER 2005. Re-presenting the past: Contrast and uniformity in Hungarian past tense suffixation. In: PIÑÓN–SIPTÁR szerk. 2005: 303–27.
- ZIPF, GEORGE KINGSLEY 1949. Human behavior and the principle of least effort: An introduction to human ecology. Addison-Wesley, Cambridge MA.

SZIGETVÁRI PÉTER – REBRUS PÉTER – KISS ZOLTÁN

Jó, fonológiák

Szerzőtársaimmal köszönjük a pontos, szakmailag igényes replikát. Természetesen a legérdekesebb pontok azok, amelyekről SZIGETVÁRI PÉTER, REBRUS PÉTER és KISS ZOLTÁN nem tesz említést. Akkor hát merre tovább? Például szükséges-e, és milyen utakon lehetséges, hogy a fonológia illetékességét kiterjesszük a nyelv további dimenzióinak elemzésére? Emeljük-e eljárási alapelvvé a független evidenciák tézisé, amely mellett érvelni próbáltunk? Ragaszkodjunk-e ahhoz a maximához, hogy kulcsfogalmainkat (mint például 'optimalitás') absztrakt objektumokként minden oldalú (így fonetikai) definícióval rögzítsük, mielőtt munkához látunk? Vagy éppen indítsunk episztemológiai redukcióval, mondván: először vannak az esetek, amelyek működésmódjaiból azután vezértényezőket azonosítunk. Más szóval, kövessük WITTGENSTEIN híres hetedik axiómáját (*Amiről nem tudunk beszélni, arról hallgatni kell*), vagy az elsőt (*A dolog az, ami az eset*)? Ha mindkét irány jó, mert az egyiket követve eljutunk a másik kezdőpontjához, válasszunk, vagy ötvözzük a kettőt? Vannak életközelebb problémák is, mint a hosszú magánhangzóké, az affrikátáké vagy a szeriális rendezési–időzítési mintáé. Mindezekre a válaszokat a (tudomány)történeti időnek még majd ki kell hordania.

SZENDE TAMÁS

A round table discussion on the state of the art in phonology

On 6 November 2007, the Society of Hungarian Linguistics organised a round table discussion in Budapest on the state of the art in phonology. The invited participants were György Szépe, Tamás Szende, Péter Siptár, Péter Rebrus and Péter Szigetvári. The point of departure was a paper written by GYÖRGY SZÉPE, TAMÁS SZENDE, and JUDIT SZÉPE (How can today's phonology be made more reality-oriented?, *Magyar Nyelv* 103. 2007: 137–49, see also www.c3.hu/~magarynyelv/07-2/sz-sz-sz.pdf). During the discussion, each participant had a chance to put forward his ideas on that issue, and mem-

bers of the audience were also eager to join in. After the event, the editor of this journal asked the participants to summarise their views in a pair of essays to be published in *Magyar Nyelv*. On behalf of the original trio of authors, it was Tamás Szende who wrote a summary that was subsequently forwarded to all participants of the debate. Given that the status of ‘phonetic-functional phonology’ was an important ingredient of the discussion, Péter Szigetvári and Péter Rebrus teamed up with an expert representative of that strand of research, Zoltán Kiss, to write their reply together. The three authors acknowledged their indebtedness to Péter Siptár for advice and comments. These two summaries and Tamás Szende’s brief rejoinder are presented here.